Turkish Studies *Economics, Finance, Politics*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 1603-1619

DOI: 10.29228/TurkishStudies.39484

ISSN: 2667-5625

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 26.10.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (04.11.2019)-Referee 2 (14.11.2019)

This article was checked by iThenticate.

SIYASAL PARTİ İMAJININ SEÇMEN TERCİHLERİNE ETKİSİ: KÜTAHYA VE AFYONKARAHİSAR'DA CHP'YE OY VERMEYEN SEÇMEN ÖRNEĞİ*

*Abdulkadir YAŞAR***

ÖZ

Avrupa'da Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin sonucunda ortaya çıkan toplumsal değişim ve dönüşümler, geleneksel iktidar anlayışına ve toplumsal düzene son vermiştir. Geleneksel olanın son bulması, genel halk kitlelerinin seçme hakkına kavuşmalarını sağlarken, iktidar da seçimlerle belirlenir hale gelmiştir. Bu yeni düzenin en önemli aktörleri ise siyasal partiler olmuştur. Siyasal iktidarın, kitlelerinin siyasal tercihleri neticesinde belirlenmeye başlaması, seçmen tercihlerinin altında yatan faktörlerin neler olduğu sorusunu ve seçmen davranışlarının analizini önemli bir çalışma alanı haline getirmiştir. Bilimsel araştırmalar, seçmen davranışlarının ideolojik, kültürel, ekonomik, iletişimsel vb. birçok faktör tarafından etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, iktidarı ele geçirmek ve denetimi altında tutmak isteyen siyasi partileri, örgüt yapılarından ideolojilerine, ekonomi politikalarından, çevre politikalarına ve partinin seçmende imajına kadar geniş bir alanda birbirlerinden farklılaşmaya ya da birbirlerine benzemeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin özellikle 1980 sonrası dönemde, neoliberal politikalar ekseninde önemli dönüşümler yaşadığı görülmektedir. Siyasal, ekonomik ve kültürel sahaları büyük ölçüde etkilediği kabul edilen bu dönüşümler, siyasal partilerin politik, ekonomik ve kültürel sahalara yönelik politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Bu durum, politik sahadaki iktidar yarışının, ulusal gelirin eşit paylaşımı, eğitim, sağlık hakları, hukukun üstünlüğü ve adaletin tesisi, ekonomik ve demokratik standartların yükseltilmesi gibi temel alanlar üzerinde sürdürülmesi yerine, kültürel kimlikler üzerinden

* Bu makale, 2019 yılında, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğum "1980 Sonrası Dönemde Kütahya ve Afyonkarahisar'da Seçmen Davranışı: CHP Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., E-posta: yasarabdulkadir80@gmail.com

yürütülmesine neden olmaktadır. Böylece kültürel kimliklere ilişkin söylem, seçmen tercihlerini etkileyen önemli faktör haline gelmiştir. Bu çalışma, Türk demokrasinin inşasında belirleyici bir konum edinmiş bulunan kurucu parti CHP üzerinden, ona oy vermeyen seçmenin söz konusu tercihinin altında yatan tarihsel ve güncel nedenleri, Türkiye’de 1980 sonrası dönemde yaşanan dönüşümler temelinde çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, CHP, Kütahya, Seçmen Davranışları

THE IMPACT OF THE PARTY IMAGE ON VOTING BEHAVIOR: THE CASE OF VOTERS WHO HAVE NOT VOTED FOR CHP IN KUTAHYA AND AFYONKARAHISAR

ABSTRACT

The social changes occurred in Europe as a result of French Revolution and Industrial Revolution put an end to conventional ruling perception and social order. While cease of the conventional order was supplying the right to vote for the mass, the power became determined by elections. The most important agents of this order became the political parties. Determining the political power by its audience as a result of their political preferences turn into the question of what are the dominants over voter preferences and analyses of voter behaviours to an important research field. Scientific researchs revealed that ideological, cultural, economical, communicational etc factors are efficient on the voter behaviours. This case diverted the political parties willing to acquire and control the power to become differ from or to resemble each other on organizational structures, ideologies, economic policies, ecopolitics and the image of the party among voters. In this regard, it's been seen that Turkey had important changes on the axis of neoliberal policies especially in the period after 1980. These changes acknowledged as affected political, economical and cultural fields to a large extent, hence became efficient on the policies of the political parties over the political, economical and cultural fields. That situation brought on the power struggle in political field to be carried out over cultural identities instead of being pursued over essential fields such as equally sharing of national income, education, right to health, supremacy of law and establishing of justice, enhancing the economical and democratic standards. Thus it's seen that the discourse on cultural identities became an important element on the preferences of voters by settling in the centre of politics. This paper aims to analyse historical and contemporary motivations of the countervoters' preferences of founder party and an important role owner in the establishing of Turkish democracy CHP, especially through the changes in Turkey after 1980.

STRUCTURED ABSTRACT

The military coup staged in Turkey in 1980 brought about significant transformations in many aspects. These transformations

were particularly influential in economic, cultural and political fields. The components providing national quality in economic field were completely privatized. The model of import substitution was ceased, and the economy was entirely abandoned to neoliberal practices. These practices did eventually cause the nation state to substantially lose its control over the economic field. Construction of a new social structure based on the conflict of cultural identities began for the sake of making neoliberal policies more operational. Once the economic field began to operate over the dynamics of the neoliberal system altogether, political parties, seeing governments lose their determining influence on economic policies, began to reorganize over the conflict based on cultural identities, in pursuance of the philosophy of the new mindset. Thus, the power struggle between political parties took shape through the discussions of identity that were formed over cultural values rather than economic policies. (Hatipoğlu, 2012; Kaya, 2018). As a result of social conflict getting constructed over traditional values, ethnic, religious and denominational identities, far from the economic field, polarizations emerged in the grassroots of political parties. The culture-based polarizations in question led to major contractions in elector transitions between political parties. Observed in small cities more specifically, the political polarization transformed into a strong emotional reaction against political parties which the constituencies considered to be against their daily life practices and ideological-cultural tendencies. The fact that the reaction of constituencies against any political party was based mainly on emotions, strengthened their commitment to the parties they voted for, and led them to define other political parties as an evil agent.

Non-CHP voters participating in a survey in Kütahya and Afyonkarahisar, stated that the ideology represented by the CHP is Kemalism. In a contradictory manner though, these constituencies voice their opinion that CHP actually instrumentalizes and derives benefits from Atatürk. Consequently, non-CHP voters manifest their consideration of the CHP as an “unreliable” party that could “do anything to get votes”.

The negative feelings and thoughts of non-CHP voters are also aimed at the leader of the CHP. These people are of the opinion that the CHP leader is inadequate with regard to carrying the party to power. They voice these opinions regarding the leader, also for the local organizations and actors of the party. Thus, non-CHP voters concretize their reaction to the CHP over the leader and cadres of the party.

Non-CHP voters maintain their attitude against the party also in relation to promises. Despite having a positive opinion on the CHP's promises for their own interests, they speak against voting for it. The factors of effect in this case are non-CHP voters' sense of belonging to their own parties, the remarks of the political spectrum about the CHP, the manner of politics and the cultural codes attained by the voters in historical process. These constituencies state the reasons for not voting for the CHP as the party's “irreligiousness”, “repression against religionists” and victimization it has caused with regard to “headscarf”. Non-CHP voters are of the opinion that CHP would introduce a “headscarf” ban in the event of coming to power again and have the call to prayer recited in Turkish. They voice reservations that the CHP would make the country experience similar problems in the event that it came

into power. This situation reveals the fact that constituencies merge their past experiences with daily experiences and form a future representation of CHP rule on this basis.

Non-CHP voters fictionalise a concept of concerns over economic life similar to the cultural life. They refer to former periods of CHP rule by citing experiences like “poverty”, “impoverishment” and waiting in the queues of “propane cylinders”, “bread” and “cooking oil”. However, despite the non-CHP voters voicing their reaction over the economic situation like poverty and impoverishment, their political attitude against the CHP is seen to be essentially based on CHP’s traditional policies against the religion’s social efficiency. As stated by Sitembölükbaşı, constituencies voting for a party primarily define themselves over cultural values such as religion and ideology and form an identification with a party or leader over this definition. The political loyalty created by voters over their cultural identity and values hinders the emergence of different results in future elections. To put it more explicitly, cultural values could play a more active role in comparison to socioeconomic circumstances in the embodiment of electoral behavior (Sitembölükbaşı, 2005). For this reason, constituencies could essentially show a preference over their own religious- denominational-cultural tendencies rather than the promises, economic policies or candidates of political parties while determining the party they will vote for. This situation comes out more explicitly mainly in small scale cities with a higher rural population than urban population, with restricted economic opportunities and circles of trade and emigrating population. In the cities of this kind, constituencies, who position themselves over cultural values in the first place, might manifest a strong reaction against the parties outside of their own political range. This reaction is observed to be substantially restricting the vote transition between the political parties in different ranges.

In the eyes of those not voting for it, the CHP is seen positioned over contrariness to traditional and cultural values. This historic image of the party is understood to be consolidated today with claims of “collaborating with terror organisations” and “having good relations with the states that do not want Turkey to progress”. Non-CHP voters participating in the survey do often voice similar arguments. This situation reveals the fact that the discourses of CHP’s political rivals against the party have a remarkable influence on non-CHP voters. This situation also manifests the fact that the conflicts caused by the construction of Turkey’s political sphere in the post-1980 period over ethnic, denominational and cultural diversities in line with neoliberal objectives, do have significant effects on electoral behaviour. Constituencies may well trivialize the discourses on economic interests in cases where they think there exists a threat against their ideological and cultural belonging and safety of society. At this point, the electoral behaviour takes shape mainly over the sense of belonging and trust towards a political party and its leader, while other political parties could well be ignored beyond being considered an alternative.

In conclusion, the data acquired from non-CHP voters, when evaluated in the light of theoretic approach towards electoral behaviour, confirms that voter preference is greatly formed by political, ideological and cultural values, which is also stated by Akgün (2002). Especially at times of rising polarization and conflict over cultural identities, the

electorate might shelve their economic interests and make preferences in line with their prevalent belonging. The formation of these choices is greatly affected by the society’s historical experiences and the historical and current images/perceptions of political parties.

Keywords: Afyonkarahisar, CHP, Kütahya, Voter Behaviours

Giriş

Günümüz modern demokrasilerinin en önemli siyasal örgütlenmeleri olarak kabul edilen siyasal partiler, Batı Avrupa’da yaşanan toplumsal dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi’nin yarattığı yeni devlet ve iktidar düzeni, bu örgütleri zaman içerisinde önemli birer aktör haline getirmiştir. Toplumsal yaşamın organizasyonuna ilişkin yeni anlayışın inşa edildiği bu dönem, ekonomik, kültürel ve siyasal kurumların hızla yeniden şekillendirildiği bir dönem olmuştur. Sanayileşme, kentleşme ve buna paralel olarak okuryazarlığın artması, iletişimin ilerlemesi, ilişkilerde yüz yüze olma zorunluluğunu ortadan kaldırırken, süreç içerisinde çok sayıda insanın iletişim kurmasının yolunu açmıştır. Böylece artan kentleşme ve iletişim, toplumsal çıkarların keşfedilme sürecini hızlandırırken, yeni yönetim anlayışı sayesinde elde edilen konuşma, toplanma, dernekleşme gibi özgürlükler, toplumsal çıkarlar etrafında örgütlenmeyi kolaylaştırmıştır. Tüm bu gelişmeler, 20. yüzyıla birlikte birçok ülkede seçme ve seçilme hakkının yaygınlaşmasına imkân sağlamıştır (Poggi, 2016: 87; Hatipoğlu, 2009: 234). Böylece kitleler, iktidarı belirleme hakkına sahip olurken, bu kitleleri örgütleyerek iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen en önemli aktör ise, siyasi partiler olmuştur.

19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarında, uluslaşma sürecini tamamlama aşamasına gelmiş ülkelerde seçimler yapılmaya başlamıştır. 20. yüzyıla birlikte ise, iktidarlara belirlemenin en önemli yöntemi olan seçimler, üzerine bilimsel araştırmalar yapılan bir konu haline gelmiştir. Seçmen tercihlerinin altında yatan nedenlerin neler olduğu ile ilgili çalışmalar yapılmış (Turan, 2004; Gülmen, 1979) ve seçmenlerin hangi siyasal partiye oy verip vermeyeceklerini belirleyen faktörlerin, ne olduğu sorusu “siyaset sosyolojisi” alanında çalışan birçok araştırmacının ilgi alanı haline gelmiştir. Bu konuda çalışan yazarlar, öncelikle seçmenin karar verme sürecini açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalarda, mevcut teorik ve ampirik yaklaşımlar kullanılmıştır (Akgün, 2002: 23; Gökçe vd., 2002: 7). Bu konuya üç temel görüş doğrultusunda yaklaşılmaktadır. Bu temel görüşler, Lazarsfeld ve arkadaşlarının “The People Choise”, Campbell ve arkadaşlarının “The American Voter” ve Downs’un “An Economic Theory of Democracy” isimli eserlerine dayanmaktadır. Seçmenin oy verme davranışına sırasıyla “sosyolojik”, “psikolojik” ve “ekonomik” yaklaşımlar olarak nitelendirilebilecek bu teorik yaklaşımlar ışığında birçok araştırma yürütülmüştür. Konuyla ilgilenen araştırmacılar, farklı kavramsallaştırmalar kullansalar da, bu üç temel yaklaşımdan birisini kabul etmek suretiyle seçmen tercihleri üzerine odaklanmışlardır (Kalender, 2000: 50-60). Bu çalışma, söz konusu teorik yaklaşımların temel varsayımlarından hareketle, Kütahya ve Afyonkarahisar’da ortaya çıkan seçmen tercihlerini, Türk demokrasisinin temellerini attığı kabul edilen, kurucu parti CHP üzerinden analiz etmeye çalışmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın konusunu, temelde seçmen tercihlerini belirleyen en önemli faktörlerin ne olduğu sorusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma genel olarak, bireysel ve toplumsal duygular, kültürel değerler, ideolojik ve siyasal aidiyetlerle ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle, araştırma, bir siyasal partiye oy vermeyen seçmenlerin, o partiye ilişkin kişisel ve toplumsal algılarını, davranışlarını ve bu algı ve davranışlarının altında yatan nedenleri anlamaya yönelik olduğundan, araştırmada, *nitel araştırma yöntemi* kullanılmıştır. Nitel araştırmayı, “gözlem”, “görüşme” ve “doküman analizi”

gibi nitel bilgi toplama tekniklerinin kullanıldığı, kişisel ya da toplumsal algıları bütüncül bir biçimde ortaya çıkaran bir araştırma yöntemi olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım, 1999).

Kütahya ve Afyonkarahisar illerinde, araştırmanın amacına uygun olarak, *kartopu örneklem tekniği* kullanılmıştır. Bu çalışmada, sözü edilen teknikle belirlenen ve CHP'ye oy vermediğini ifade eden 15 katılımcıdan, derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilen nitel veriler kullanılmıştır. Açık uçlu, yarı yapılandırılmış soruların yöneltildiği katılımcılardan elde edilen veriler, *betimsel analiz* kullanılarak yorumlanmıştır. Araştırmanın temalarının belirlenmesinde ise, seçmen tercihlerine temel yaklaşımlar doğrultusunda bugüne kadar yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, seçmen davranışını etkilediği varsayılan bazı faktörler temel alınmıştır. Bu faktörler arasında, partinin ideolojisi, lideri, vaat ve söylemleri, icraatları, teşkilat yapısı, imajı, dine yaklaşımı, seçmenle iletişimi gibi faktörlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Doğan ve Göker, 2010: 163). Bu bağlamda, CHP'ye oy vermeyen seçmenlerdeki, CHP'ye ilişkin duygu ve düşüncelerin, partinin imaj ve algısının belirlenmesinde, CHP'nin temsil ettiği ideoloji, lider, kadro, vaatler ve adaylar, geçmiş dönemlerdeki politikalar gibi, bir siyasal partinin seçmen tercihlerini etkilemesinde son derece önemli olduğu kabul edilen temalar üzerinden, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde yer alan katılımcılar (K1, E, 48) ve (K2, K, 34) şeklinde kodlanmıştır. CHP'ye oy vermeyen katılımcıların kodlamalarının açılımı şöyledir; K1: Katılımcı sıra numarasını, E: Erkek, katılımcının cinsiyetini, 48: Katılımcının yaşını, K2: Katılımcının sıra numarasını, K: Kadın, katılımcının cinsiyetini, 34: Katılımcının yaşını ifade etmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın amacı doğrultusunda, Kütahya ve Afyonkarahisar araştırma evreni seçilmiştir. Tarihsel, ekonomik, sosyal ve demografik yönleriyle birbirleriyle örtüşen bu iki kent, seçmen tercihleri bakımından da araştırmanın evreni olarak belirlenmesine neden olan önemli benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler, iki kenti, hem bulunduğu bölgeden hem de bölge dışında kalan komşu kentlerden anlamlı bir biçimde ayırmaktadır.

İki kentin en önemli ortak paydası, kurucu parti CHP'nin seçmen tabanının zayıflığıdır. Özellikle 1980 Darbesi sonrasında yapılan genel seçim sonuçları incelendiğinde, sağ-muhafazakâr-milliyetçi ideolojinin, Afyonkarahisar ve Kütahya'da bölge ve ülke ortalamalarının üzerinde temsil edildiği görülmektedir. Son beş genel seçimin, Afyonkarahisar ve Kütahya sonuçlarının ortalamalarına göre, iki kentte yaşayan seçmen, yaklaşık olarak %85 oranında sağ-muhafazakâr-milliyetçi partilere oy vermektedir. Türkiye ve Ege bölge ortalamaları dikkate alındığında, sağ-muhafazakâr-milliyetçi seçmen tabanının, bu iki kentteki yoğunluğu dikkat çekmektedir. CHP'nin elitist, geleneksel toplum düzenini ortadan kaldırmayı hedefleyen, dine yaklaşımı sorunlu, ülke menfaatlerini gözetmeyen bir parti olduğu düşüncesi, algısı veya imajının Kütahya ve Afyonkarahisar'da yerleşiklik kazandığı görülmektedir. Söz konusu iki il, kurucu parti CHP'nin sözü edilen konumuna karşı oluşan toplumsal tepkinin, güçlü bir şekilde temsil edildiği kentler durumundadır.

Mekânsal değişkenlerin ve farklı kent büyüklüklerinin oy verme davranışı üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bazı siyaset bilimcilerin yaptığı araştırmalar, seçmen tercihleri ile kent büyüklüğü ve kentte yer alan fabrikaların ölçeği arasında bir ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırmalara göre, kent büyüklüğü arttıkça, sol partilere oy verme oranları da yükselmektedir. Dolayısıyla, küçük yerleşim yerlerinin daha muhafazakâr tercihlerde bulunmasının nedeni olarak, buradaki görece homojen toplumsal yapı görülmektedir (Çınar, 2007: 143-144). Bu bağlamda, Kütahya ve Afyonkarahisar'da süreklilik kazanmış görünen ve söz konusu iki kenti siyasal parti tercihleri bakımından, bulunduğu bölge ve komşu illerden farklılaştıran nedenleri, seçmenin, CHP'ye ilişkin kişisel düşünce ve algıları üzerinden çözümlemek amacıyla, iki il,

araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Böylece araştırmanın örneklemini, iki kentte yaşayan ve CHP’ye oy vermediğini belirten seçmenlerden oluşturulmuştur.

İdeoloji

Seçmenin oy verme tercihini belirlenmesinde en önemli faktörlerin başında geldiği kabul edilen ideolojiler, genellikle insanların kendilerini diğer insanlardan farklı görmelerine ve aynı zamanda bir siyasal ideolojinin mensubu olarak kendilerini tanımlamalarına neden olmaktadır. Böylece ideolojiler, siyasal tercihlerin oluşmasında önemli bir rol oynarken, günlük yaşamdaki olaylar ve olgular da o ideolojinin imkân ve sınırları içerisinde değerlendirilmektedir. Bu durumda kişi, siyasal ideolojisini söylediğinde, onun ne düşündüğünü anlamak kolaylaşmakta ve benimsediğini belirttiği ideolojiden yola çıkılarak, onu tanımlamak mümkün olabilmektedir. Seçmenlerin, biz ailece “sağcıyız”, “solcuyuz”, “muhafazakârız” vb. diyerek kendilerini tanımlamaları, onların günlük yaşam pratiklerine ilişkin önemli bilgiler sunarken, aynı zamanda bu durum, ideolojinin, günlük yaşam pratikleri içerisinde önemli bir yer edindiğini de göstermektedir (Demir, 2009: 5). Ayrıca bu tanımlamalar, seçmenin hangi siyasal partiye oy desteği verdiğinin analizini büyük oranda kolaylaştırmaktadır.

Afyonkarahisar ve Kütahya kentlerinde, CHP’ye oy vermediğini belirten katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda, CHP’ye oy vermediklerini belirtip, kendisini CHP seçmeni olarak tanımlamayan katılımcıların, çoğunlukla kendilerini “muhafazakâr” ve “milliyetçi” olarak tanımlama eğiliminde oldukları görülmüştür. Mülakatlarda CHP’ye oy vermediklerini belirten diğer katılımcılar ise sahip oldukları ideolojik pozisyonu “sosyal demokrat” ve “sosyalist” olarak tanımlamaktadırlar.

Kendilerini CHP seçmeni olarak tanımlamayan katılımcılar, CHP’nin bir siyasal parti olarak sahip olduğunu iddia ettiği veya katılımcıların partinin temsil ettiğini düşündükleri ideolojinin ne olduğu üzerinde yapılan mülakatlarda, CHP’nin temsil ettiği ideolojik pozisyonunu şu şekilde tanımlamaktalar:

CHP, eskiden beri kendisinin Atatürkçü parti olduğunu söyler. Ancak ben onların Atatürkçü olduğuna inanmıyorum. Çünkü Atatürkçü olsalar ülkenin, hükümetin yanında yer alırlar. Atatürk’ü kullanıp onun üzerinden menfaat elde etmeye çalışıyorlar. Atatürk hepimizin değeridir. Benim bu sevgimden yararlanıp, kendilerine menfaat sağlamaya çalışıyorlar. İdeolojileri bu, başka bir şeyleri yok (K1, K, 48).

CHP Atatürkçü bir partiymiş. Şimdi ise HDP’yle iş birliği yapan bir parti. CHP milletvekilleri teröristlerin cenazelerine gidiyor. Bu yüzden ben Atatürkçü olduklarını düşünmüyorum. Herkes Atatürk’ü sever, ben de severim. CHP öyle olsa ben de oy verirdim (K4, E, 27).

Daha önceden Atatürkçü laik bir partiydi. Bugün de laik bir görüntüye sahip, dinsel alana müdahalede bulunmuyor. HDP’ye yakın duruyor. Buradan hareketle kalkıp CHP Kürtçülük yapıyor diyemem. Bunu üç beş oy için, çıkar için yapıyor ama yanlış yapıyor. Bu etnik kimlikçi tutum zarar verir (K5, E, 64).

CHP Atatürkçü parti gözükp, genelde dine karşı politikalar üreten bir partidir. Atatürk’ün dinle bir sorunu yoktu. Partinin bütünü için dine karşı demek yanlış olur. Tabi içlerinde dindar insanlar da var. Ancak şöyle de bir şey var. CHP laik parti olduğunu söyler. Öyle değil mi? Hep bunu söyler, bununla övünür. Fakat yeri gelince hemen mezhepsel tavır alır. Belli bir mezhebe yanaşır, onun söylemlerini dile getirir. Böyle olunca Atatürkçülük sözde kalır (K2, K, 34).

CHP eskiden Atatürkçü, cumhuriyetçi bir partiydi. Şimdi de benzer şeyleri dile getirip belli bir kesime hitap etmeye çalışıyor. Gündelik siyasete yöneldi. Herkesten oy almaya çalışan bir parti izlenimi veriyor. Ben öyle ideolojik bir duruşa sahip olduğunu

düşünmüyorum. En fazla liberal bir parti olduğunu söyleyebilirim. İktidarın en büyük destekçisi CHP'dir (K3, E, 63).

CHP'ye oy vermeyen seçmenin, genel olarak CHP'nin, Atatürk ilkelerini benimseyen bir parti izlenimi verdiği ve bunun üzerinden siyaset yapmaya çalıştığı düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Ancak seçmen, durumun CHP'nin ifade ettiğinden çok daha farklı olduğu iddiasını ileri sürmektedir. CHP'ye oy vermeyen seçmene göre, CHP, Atatürk üzerinden oy devşirmeye çalışmaktadır. Seçmen, özellikle HDP'ye yakın bir politik tutum izlediğini iddia ettiği CHP'nin, Atatürkçü olamayacağı yönünde düşünce dile getirmektedir. Bu düşünce genellikle, CHP'ye oy vermeyen muhafazakâr-milliyetçi seçmen tarafından dile getirilirken, kendisini sosyalist veya sosyal demokrat olarak tanımlayıp, CHP'ye oy vermeyen seçmen ise, CHP'yi cumhuriyetçi olarak öne çıkarıp, Atatürkçülüğüyle ilgili sert bir eleştiri getirmezken, HDP'ye yakınlık gibi ideolojik netlikten uzak duruşu ve ekonomi politikaları yönünden eleştirmektedir. Dolayısıyla sol yelpazede yer alan seçmenlerin de CHP ile ortak ideolojik zeminde net bir birliktelik yakalamakta güçlük çektiği görülmektedir.

Lider

Seçmenin siyasi tutumları ve tercihleri konusunda, partinin ideolojisi, programı gibi soyut faktörlerin yanında, somut özellik taşıyan lider faktörünün günümüzde daha ön planda olduğu görülmektedir. İnsanları belli hedefler etrafında toplayıp, bu hedefleri gerçekleştirmeleri için onları etkileyerek harekete geçiren, bilgi ve yeteneklerin toplamı olarak tanımlanabilecek lider, parti içi demokrasinin sorunlu olduğu sistemlerde, parti politikalarını ve seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerin başında yer alabilmektedir. Liderle ilgili seçmen üzerinde oluşan algı ve imaj, partinin seçim başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, yetersiz bir lider imajı, partinin seçmen tabanı ve sempatanları üzerinde, ideolojik bağlılık ve örgütsel adanmışlık düzeyinin düşüş göstermesine neden olabilirken, diğer seçmen kitlelerinin de partiye sempati ve desteğinin önünü kesebilmektedir. Dolayısıyla, mevcut seçmenin parti bağlılığını yükseltmek ve partiye yeni seçmen kazandırabilmek, liderlik kurumunu ve liderin kişisel özelliklerini daha önemli hale getirmektedir. Lider, partisinin iktidara ulaşabilmesi için, ileri düzeyde bir ikna ve bağlılık duygusu güçlendirme yeteneğinde olmalıdır. Bu nedenle, liderin, kişilik ve iletişim özellikleriyle ilgili (Özgül, 2015: 160; 2017: 225) seçmende oluşan algının, siyasal partinin iktidarı ele geçirme hedefine ulaşması konusunda belirleyici faktörlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan CHP'ye oy vermeyen seçmenin, CHP liderinin partisinde liderlik kurumunu temsili, başarı-başarısızlık durumu ve liderin kişisel özelliklerine ilişkin düşünceleri şöyledir:

CHP'nin bir lider değişikliğine ihtiyacı var. Mevcut lideri Kılıçdaroğlu başarısız bir siyasetçi. SSK onun zamanında çok zarar etti. Ciddiyetten uzak bir insan görüntüsü veriyor. Hükümetin yaptığı her şeye karşı muhalefet ediyor. Hükümet hiç mi iyi bir şey yapmıyor? Köprü yapılır eleştirir, yol yapılır eleştirir. Muharrem İnce CHP'ye başkan seçilirse oyları biraz da olsa artar (K8, E, 43).

CHP liderini kesinlikle değiştirmeli. Kılıçdaroğlu'nun bir ağırlığı yok. Sözü nü dinletebilecek bir adam değil. Kimse ciddiye almıyor. Uzun zamandır CHP'nin başında hiçbir başarısı yok. Kılıçdaroğlu, FETÖ'nün adamları serbest bırakılsın diyor. Hendek kazanlara sahip çıkıyor. Ayrımcılık yapmayacak, inançlı insanlara saygı duyan, müdahale etmeyen, çalışkan bir lider seçmeliler (K9, E, 24).

CHP liderini hemen değiştirmeli. Neden mi değiştirmeli? Cevabı çok basit. Çünkü başarısız biri. Her seçimden yenilgiyle çıkıyor. CHP'ye oy verenlerin çoğu onu ciddiye almıyor. Bizim insanımız sözünü dinleten insanları sever. İnce, CHP'nin lideri olacak gibi, ancak onun da başarılı olacağını düşünmüyorum. Apolet meselesinde kendini belli etti. CHP'nin başına sözünü tutan, ne dediği belli biri gelmeli. Söylediğiyle yaptığı birbirini tutmalı. Bir hata yaptığında çıkıp özür dileyebilmeli. Böyle olursa CHP benim için bir alternatif olabilir (K1, K, 48).

CHP liderini hemen değiştirmeli. Zaten CHP’nin başına gelişi şaibeli oldu. Doğal bir liderlik yarışının sonucunda hak ederek geldiği bir yer değil. İnsanları etkileyemiyor. Günlük polemiklere çok giriyor. HDP’ye ve FETÖ’ye karşı net birisi değil. Bence İnce daha medeni, hitabeti iyi. Kaybettiğinde çıkıp kaybettim diyebiliyor. CHP’ye bir hareket getirebilir (K2, K, 34).

Lider ve onun özelliklerinin, seçmenlerin yorumlarında ve siyasal tercihlerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu durum, bir ülkede demokrasinin gelişim düzeyi, toplumun geleneksel özellikleri ve içerisinde bulunulan şartlara bağlı olarak, farklılık göstermekle birlikte, Türkiye’de, seçmenlerin siyasal tercihlerinin şekillenmesi üzerinde, liderin, önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle, seçmenlerin nasıl bir lider istediği veya bir siyasal liderde ne tür özellikleri görmeyi arzu ettikleri konusu, Türk siyaseti açısından artan bir önem taşımaktadır. Bu yüzden, günümüz Türkiye’sinde siyaset, büyük ölçüde siyasal partilerden ziyade, liderler üzerinden şekillenmektedir (Özgül, 2015: 158). Liderin, siyasal partinin aldığı yüksek oy oranlarında belirleyici etkisinin bulunduğu bir dönemde, CHP liderinin liderlik özellikleri, siyasal söylemi ve politikaları, CHP’ye oy vermeyen seçmen tarafından tamamen yetersiz olarak algılanmaktadır. Söz konusu seçimde, CHP liderine karşı güçlü karşıtlık olduğu görülmektedir. Bugün, kültürel kimlikler üzerinden şekillenen sert kutuplaşmaların hâkim olduğu, Türk siyasetinde, CHP’nin ona oy vermeyen seçmeni ikna etme ve kendisine yönlendirme konusunda önemli bir liderlik sorunu ve bu sorunun ortaya çıkardığı problemlerle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır.

Parti Örgütü

Siyasal partiler için il, ilçe ve taşra örgütlenmeleri, partinin sahip olduğu ideolojinin toplumda yaygınlaştırılması amacıyla çalışan ve partiye seçmen kazandıran en önemli kurumsal yapılar olarak kabul edilmektedir. Siyasal parti örgütlerinin, gücü ve etkinliği artıktıkça, partinin toplumsal tabanı da genişlemektedir. Parti örgütlerinin, seçimde belirli bir disiplin, düzen ve çalışma sorumluluğu üzerinden yarattıkları algı, parti liderinin ve merkez yönetimin popülaritesini yükseltirken, partiye olan toplumsal güveni de artırmaktadır (Ertürk, 2014). Seçimde yaratılan tersi bir izlenim ise, partinin onu iktidara taşıyacak desteği bulmasını önemli ölçüde güçleştirmektedir.

CHP’ye oy vermeyen seçmenin, CHP’nin, örgüt ve kadrolarıyla ilgili sahip olduğu düşünceler şöyledir:

Diğer partilerle kıyaslırsak, CHP örgütünün, genel olarak daha tembel olduğunu düşünüyorum. Öyle örgütlü bir çalışma görmüyorum. Benden bugüne kadar hiçbir CHP’li evime, işyerime gelip oyumu istemedi. Öyle iyi bir çalışma, mücadele görmüyorum. Genel olarak başarısız buluyorum (K7, E, 68).

CHP, en yaygın örgütlenmeye sahip partilerden birisi. Tek tük de olsa başarılı insanlar da var. Ancak partinin iyi yönetildiğini düşünmüyorum. Seçimlerde iyi reklam filmleri yapıyorlar başka bir şey yok. Ne doğru dürüst bir çalışma var, ne de iyi bir iletişim (K1, K, 48).

CHP’nin kadrolarını yetersiz buluyorum. Yeterli çalışma ve gayrette değiller. Seçimler de bile doğru dürüst çalışma yaptıklarına şahit olmadım. Bizim mahallenin yolunu bilmezler. İl başkanı kimdir bilmem. Her şeyi boş boş eleştirirler. Ama bir iş yapmaya geldi mi ortadan kaybolurlar. Ramazanlarda ellerinden çay, sigara, partilerinden kavga gürültü eksik olmaz. Kendi içlerinde anlaşıyorlar, ülkeyi nasıl yönetecekler? CHP’nin yönetimi, örgütü, lideri tümüyle değişmeli (K6, E, 55).

CHP’ye oy vermeyen seçmenin, CHP’nin parti örgütüyle ilgili olumsuz düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. CHP örgütüyle ilgili eleştiriler, özellikle partinin iktidarı için gerekli çalışmaları yapmadıkları düşüncesinden hareketle, tembellik ve yetersizlik eleştirileri etrafında yoğunlaşmaktadır. CHP parti örgütünün yerel aktörlerinin, etkinliklerde yer almadıkları gerekçesiyle, seçmen kitleleri tarafından yeterince tanınmadıkları ifade edilmektedir. Ayrıca

CHP'ye oy vermeyen seçmenin, CHP'nin genel politik söylemine ilişkin eleştirileri, kültürel ve dinsel değerlerden hareketle, örgütün yerel aktörlerine de yönelttiği görülmektedir. CHP'ye oy vermeyen seçmen kitlesinin, ona olumsuz bakışına ek olarak, CHP örgütünün ve kadrolarının, yetersiz ve önemli sorunları olduğu düşüncesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. CHP'nin, ona oy vermeyen seçmende, hem sahip olduğu ideolojiyi ifade edip tanımlamada, hem de parti örgütlerinin işlevselliği konusunda, son derece olumsuz izlenim bıraktığı görülmektedir. Özellikle seçmenin, günlük yaşam pratiklerinde en yakınında bulunan parti örgütlenmesinin yerel aktörlerinin, kendisinde bıraktığı izlenim, partinin bütününe yönelik olumsuz bir genellemenin yerleşmesine neden olmaktadır. Bu durum, seçmenin partiyi alternatif olarak görmesinin de önüne geçmektedir.

Vaatler ve Adaylar

Demokratik sistemlerde, iktidarı belirlemenin temel unsuru serbest genel seçimlerdir. Seçimler, ülkenin hangi parti tarafından yönetileceğini ve iktidarın kime teslim edileceğini belirlemenin en temel yöntemi olarak kabul edilmektedir. Siyasal partilere iktidar yolunu açan seçim sonuçları, seçmen tercihleriyle şekillenirken, bu noktada seçmenin oyunu kullanırken nelere öncelik verdiğinin belirlenmesi önemli olmaktadır. Seçmen tercihlerini etkileyen birçok değişken olduğu gibi, bu değişkenlerin etkisi ülkelerin “siyasi”, “ekonomik” ve “sosyal” özelliklerine göre farklılaşabilmektedir. Ayrıca değişen küresel koşullar, kişinin bilgiye kolaylıkla ulaşması, sorgulayıcı ve istekli bir seçmen profiline sahip olması gibi özellikler de, seçmenin oy tercihlerini değiştiren etkenler olarak öne çıkmaktadır (Karagöl ve Dama, 2015: 1). Dolayısıyla, partilerin seçim kampanyaları, ülke gündemine ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik vaatleri içermelidir. Seçmenin gündeminde bulunan ve çözüm bekleyen herhangi bir probleme ilişkin, parti ve adayların sorunlara bakış açıları ve çözüm önerileri, seçmen tercihlerini etkileyeceği için, partiler, geleceğe yönelik vaatlerinin yer aldığı seçim bildirgelerini, topluma tanıtmaya yarışmaktadır. Böylece partinin, hangi politikaları izleyeceğinin bilgisinin seçmende somutluk kazanması amaçlanır. Seçmenin, parti tercihinde vaatlerin önemli bir etkisi olduğunu gösteren bu duruma ek olarak, partilerin aday profilleri de önemli olmaktadır. Seçmen, vaatler kadar söz konusu vaatleri kimin verdiğini de önemsemektedir. Bu noktada, partinin ve adayların inandırıcı olup olmadığı seçmen için belirleyici olabilmektedir (Avcı ve Hülür 2016: 1640). Ayrıca partiler, kendi seçmen tabanlarının dışında kalan seçmen kitlelerinin oyunu alabilmek için, farklı siyasal kimlikleri temsil eden adaylarla da seçmen karşısına çıkabilmektedirler. Dolayısıyla, CHP de seçim bildirgelerinde sosyoekonomik sorunlara ilişkin çözüm önerilerine yer vermektedir. Ayrıca CHP, muhafazakâr-milliyetçi seçmen kitlesine hitap eden ve kültürel kimlik söylemini öne çıkaran adaylara listelerinde sıklıkla yer vermektedir. Böylece kendisine oy vermeyen seçmenin desteğini almayı amaçlayan partinin, seçim bildirgeleri ve adaylarına ilişkin hedef seçmen kitlesinde oluşturduğu duygu, düşünce ve izlenimler şöyledir:

CHP'nin seçim dönemindeki vaatlerinden haberim oluyor. Genellikle televizyondan ve gazetelerden öğreniyorum. Benim sahip olduğum sorunların çözümüne yönelik vaatleri de oluyor. Ek gösterge vaadi, emeklilere yönelik iyileştirme vaadi gibi faydalı olacağını düşündüğüm şeyler var. CHP iktidara gelemeyeceğini bildiği için rahat rahat vaatte bulunuyor. İktidar olsa bile yapabileceğini düşünmüyorum. İktidar olup vaatlerini gerçekleştirecek olsa bile ben vaatleri veya adayları için CHP oy vermem. Ülkesini seven insan da oy vermez. Para pul gelir geçer. Ekonomi bozulur, düzelir (K6, E, 55).

CHP'nin seçim vaatlerinin çoğunu biliyorum. Asgari ücret, emeklilikte yaşa takılanlar, 3600 ek gösterge, emekli maaş ikramiyeleri gibi faydalı vaatleri var. Bunlar yapılırsa iyi olur tabi. İyi vaatler. Bu vaatlere herkes oy verir aslında ama CHP, HDP'yle çok içli dışlı davranıyor. İnce'nin gidip Demirtaş'ı ziyaret etmesi iyi olmadı. Medya bu durumu, CHP'yle HDP berabermiş gibi anlatıyor. Böyle olunca vaatlerinin, adaylarının pek bir önemi kalmıyor (K11, E, 33).

Seçimlerden önce dağıtılan broşürleri okuyorum. Özellikle asgari ücretle ilgili çıkışı hükümeti çok rahatsız edip köşeye sıkıştırdı. Başarılı insanları aday yaptıkları da

oluyor. Ancak CHP’nin sorunu bunlar değil. Sorun soldan uzaklaşmış olması. O yüzden CHP’yi iyi yolda görmüyorum. Oy verirsem vicdanen rahatsız olurum. CHP vaatlerden önce ortaya net bir duruş koymalı. CHP’nin kafası karışık, ülkeyi iyi bir yere götürebileceğini düşünmüyorum (K5, E, 64).

CHP’ye oy vermeyen seçmenle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, CHP’nin seçim bildirgeleri ve adaylarıyla söz konusu kitlenin dikkatini çektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu seçmen kitlesinin, CHP’ye karşı hissettiği güvensizlik duygusu ve ideolojik karşıtlık, bu ilginin CHP’ye oy desteği olarak yansımalarının önüne geçmektedir. Özellikle kültürel kimlikler üzerinden kutuplaşmış seçmen, ekonomik ve bireysel çıkarlarını ikinci plana atma yönünde eğilim göstermekte ve zihinlerinde oluşturulan, güven-güvensizlik duyguları tercihlerini etkilemektedir. Seçmen, partinin programı, ideolojisi ve lideriyle kurduğu özdeşleşme nedeniyle, siyasal partilerin taraftarı haline gelebilmektedir. Türkiye’deki seçmen kitlelerinin, söz konusu özdeşleşme nedeniyle, siyasal partiler etrafında toplandığı görülmektedir. Dolayısıyla partiler etrafında oluşan seçmen konsolidasyonu, seçim kampanyalarından ve adaylardan bağımsız olarak, tarihsel süreç içerisinde oluşan toplumsal birikim ve algıların bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (Karaçor ve Gözüm, 2012). Başka bir ifadeyle, Türkiye’nin kültürel kimlikler üzerinden kutuplaşmış siyasal iklimi ve partinin tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu izlenim, seçmen tercihlerinin seçim vaatleri ve aday profilleri üzerinden şekillenmesinin önüne büyük ölçüde geçmektedir. Seçmen, CHP’nin bazı vaatlerini olumlu bulmasına rağmen bu durum, onun sandık başındaki tercihinin değişmesine yetmeyebilmektedir.

CHP Algısı

Seçmen davranışları, uzun ve karmaşık bir sürecin sonucunda ortaya çıkarken, onu şekillendiren birçok önemli faktör bulunmaktadır. Seçimde, herhangi bir siyasal parti ya da ideolojik düşünce ile ilgili onun geçmiş dönemlerine yönelik oluşan algı ve bu algı üzerinden şekillenen gelecek dizaynı, seçmenin güncel tercihleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Seçmenlerin bir partiye bağlılıklarının altında yatan önemli nedenlerden biri olarak kabul edilen bu durum, teoride geriye dönük oy verme olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu durum, partiye yönelik sadece duygusal bir bağ olmaktan ziyade, geçmiş icraatların değerlendirilmesiyle oluşmaktadır. Böylece seçmenler, her seçim öncesi yeniden karar vermemekte ve siyasal parti bağlılıklarını devam ettirmektedir. Bir siyasal partiye ilgili olarak oluşan baskıcı, faşist, dinsiz vb. izlenim ve algılar üzerinden şekillendirilen yetersiz ve zayıf bir parti profili, seçmen davranışı üzerinde son derece etkili olabilmektedir. Çünkü olumsuzluklardan beslenen yetersiz ve zayıf bir parti algısı, seçmenlerin oyunun ne yönde olacağını büyük oranda belirleyebilmektedir (Kalender, 2000; Roskin vd., 2015). Bu bağlamda, CHP’nin iktidar ya da koalisyon ortağı olduğu dönemlerde, seçmen kitleleri üzerinde oluşturduğu izlenimi anlamak amacıyla, CHP’ye oy vermeyen seçmenle yapılan görüşmeler, partinin seçmendeki güncel algısı ile ilgili önemli veriler sunmaktadır.

CHP iktidarda olduğu dönemlerde kesinlikle baskı uygulamış. Geçmişte birçok şey yapmış. Özellikle dinin yaşanmasını engellemek istemiş. Din bir yaşama biçimidir. Yaşama biçimini değiştirmek istemişler. İnsanlar gizli saklı Kuran öğrenmek zorunda kalmışlar. Hocalar sürülmüş. Din adamları baskı görmüş (K12, E, 41).

CHP iktidarında halk sıkıntıları çekmiş. Din konusunda baskılar olmuş. Eskilerin anlattığına göre yokluk, kıtlık çokmuş. Ekmek, gaz kuyrukları olurmuş, yağ bulamazlarmış. Anarşi, terör olayları çok olurmuş. Çok kan akmış. Yakın zamanda da başörtülü kızları okullara almadılar. Başörtülerini çıkarttılar. Bunlar hep CHP’nin işleri. Bugün ellerinden gelse aynı şeyleri yaparlardı (K13, E, 44).

Geçmişte dindar insanlara baskı yaptılar. Şimdi iktidar olsalar neden yapmasınlar. Ben bu endişeyi taşıyorum. Şimdi ellerinden gelse hemen başörtüsünü yasaklarlar. İdeolojileri böyle olduğu için onun gereğini yapmaktan geri kalmazlar. Yaşar Nuri’yi bile partide barındırmadılar (K10, K, 50).

CHP’ye oy vermeyen seçmenin, CHP’ye ilişkin değerlendirmesinde, öncelikle dinsel inanç ve CHP’nin buna yönelik olumsuz tutumu üzerinden yorumlar ortaya koyduğu görülmektedir.

Buradan hareketle, din olgusu seçmen davranışı bağlamında değerlendirildiğinde, dinin seçmen tercihlerinin oluşumunda önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, seçmen, oy vereceği siyasal partiyi belirlerken, dinsel inancından hareketle sosyalleşme sürecinde edindiği niteliklere, lideri, programı ve söylemiyle hitap eden partileri tercih edebilmektedir. Seçmen, bu noktada diğer siyasal partileri alternatif tercihleri arasında dahi görmeyebilmektedir (Aygen, 2018: 361).

Endişe olmaz mı? Elbette var. CHP bugün iktidar olursa, kamuda başörtüsü ve türban tartışmalarının tekrar başlayacağını düşünüyorum. İmam hatip tartışmaları da başlar. Mesela bugünlerde CHP'li bir milletvekili Türkçe Ezan konusunu gündeme getiriyor. CHP bu din karşıtlığından vazgeçmez. Bu durum, başka insanlarda da olduğu gibi, benim de CHP'ye oy vermemi engelleyen en önemli nedenlerden birisidir (K2, K, 34).

CHP zaten uzun zamandır iktidar olamıyor ki baskı yapsın. Devlette de gücü yok. Koalisyon hükümetlerinde yer aldı ancak hep zayıf taraftı ve çok kısa süreli şeylerdi. Cumhuriyetin kurulduğu dönemi soruyorsan, orada yapılan devrimdi. Yapılanlarda devrimin gereği idi. Bunları bugün çarpıtıyorlar. Dindar insanlara baskı yapıldı diye yalan söylüyorlar. Yapılan şeyler dindarlara karşı değil, din üzerinden çıkar sağlayıp, onun sayesinde makam mevki edinenlere karşı yapıldı. CHP bunları yapmak zorundaydı (K5, E, 64).

CHP'nin, ona oy vermeyen seçmen tarafından, doğrudan bir öfke nesnesi olarak konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında rakip siyasal partilerin ve CHP'ye muhalif örgütlenmelerin dile getirdiği söylemlerin önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. CHP'nin dinsizliği, CHP'nin beceriksizliği ve güncel olarak CHP'nin terör örgütleriyle yan yana olduğu gibi söylemlerin, ona oy vermeyen seçmende güçlü bir karşılık bulduğu görülmektedir. Çoğunlukla hayat tarzı, dünya görüşü gibi kavramlar üzerinden, karşı cephe olarak somutlaştırılan CHP'nin, anlamlandırıldığı bu aşkın durum, oy vermeyen seçmenin, ona yöneliminin önündeki en büyük engel olarak durduğu görülmektedir. Bu kutuplaşma hali, ona oy vermeyen seçmenin CHP'ye olan mesafesini önemli ölçüde artırırken, aynı zamanda dindar ve laik seçmen arasında da gerilim olarak ortaya çıkmaktadır (Günay vd., 2017: 122). Bu durumun Türkiye'nin siyasal gündemini önemli ölçüde belirlediği ve seçmen tercihleri üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Ağırdır'a göre, Türkiye'de, toplumsal dönüşümün nasıl sağlanacağı konusunda ve laikliğin tanımı ve uygulanma biçiminde siyasi bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu konuda toplum neredeyse yarı yarıya bölünmüş durumdadır. Toplumun bu iki kesimi arasında, toplumsal dönüşüm ve temel ihtiyaçlar gibi meselelerdeki anlayış farklılığı, çatışmalara neden olmaktadır. Dolayısıyla seçmen davranışını etkilediği kabul edilen, beklentiler ve korkular, Türkiye'de yapılan seçimler üzerinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, Türk insanının temel sorunlarına çözüm üretmemektedir. Yaşam tarzı, etnik kimlikler ve dinsel/mezhepsel gibi kültürel farklılıkların, günlük politikanın çatışma konuları içinde yer alması, laikliğin, demokrasinin temeli olduğunun kabul edilmemesi, sosyal devlet ilkesinin göz ardı edilmesi ve çağdaş demokrasinin ilkelerinden uzaklaşılması gibi uygulamalar, mevcut sorunları ve çatışmaları daha da etkili kılmaktadır (Ağırdır, 2017; 2009b). Kültürel kimliklerin, politikanın öncelikli konuları arasında yer alması nedeniyle artan seçmen kutuplaşması, partiler arası seçmen geçişlerini engellerken, seçmen kitlesinde siyasal partilere yönelik olumsuz duyguların güçlenmesine neden olmaktadır. İktidarı ve muhalefeti ile demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilen siyasi partiler, kullandıkları kutuplaştırıcı söylemlerle, kendilerinin varlık nedeni olan demokrasiyi ortadan kaldırma tehlikesini yaratırken, seçmen üzerinde oluşturdukları algılar ile de, kendilerine duyulan güveni aşındırarak, demokratik işlevlerine zarar vermektedirler.

CHP'ye oy vermeyen seçmenle, CHP'nin ülkenin zor zamanlarında nasıl bir tutum ve davranış içerisinde olduğu yönünde yapılan görüşmelerde ortaya çıkan yorumlar şöyledir:

CHP, Türkiye’nin zor zamanlarında dış güçlerin yanında duruyor. Yerli, milli bir duruşu yok. Geçmişte de böyleydi, şimdi de böyle. Böyle davranınca da halk, CHP’ye her zaman tepki gösteriyor, oy vermiyor (K15, E, 58).

Ülke önemli bir sorunla karşılaştığında, CHP genellikle karşı cephede yer alır. Teröristlerin cenazelerine katılır. 28 Şubat’ta olsun, 15 Temmuz’da olsun ülkenin karşısında kim varsa onları destekler, onların sözcülüğünü yapar. Milli çıkarları gözetmez (K8, E, 43).

CHP ülkenin yanında durmaz ve korkak bir tavır sergiler. Mesela 15 Temmuz’da bunun en iyi örneğidir. Erdoğan’ı sevmesem de bu konularda cesaretlidir ve sert tavır alır (K1, K, 48).

CHP Amerika’ya destek olur. Türkiye’nin menfaatini gözetmez. 15 Temmuz darbecilerin yanında durur. Esad’ın yanında durur. Türkiye’yi Avrupa’ya şikâyet eder. Devamlı olarak iktidarın karşısında yer alır. HDP’ye oy ister (K13, E, 44).

Ülkenin sorunlu dönemlerinde CHP’nin bütünüyle ülkenin çıkarlarını gözeterek politika yaptığını düşünmüyorum. Ülkenin yanında durmuyor. Terör örgütlerine ve onların eylemlerine karşı bir tepkisini görmedim. Bu yüzdende halktan zaman zaman CHP’ye karşı tepkiler oluyor. Şehit cenazelerinde CHP’ye karşı tepki gösteriliyor. Bence bu tepkilerinde insanlar haklılar ancak benzer tepkileri hükümete de göstermeleri gerekir. CHP’nin bu konuda belli sorumlulukları varsa hükümetin çok daha fazla sorumluluğu var (K14, K, 27).

Siyasal partiler ve onların liderleri tarafından diğer partiler, adaylar veya ideolojiler ile ilgili olarak kültürel kimlikler üzerinden yürütülen politikaların, seçmen kitlelerinin oy verme davranışlarını etkilenmesi konusunda son derece işlevsel olduğu görülmektedir.

Siyasal partilerin ve liderlerinin, birbirlerinin demokratik temsil temellerini ortadan kaldıracabilecek söylemlerinden, her bir yurttaşın ve seçmenin algısı ve etkilenişleri aynı yoğunlukta olmamakla birlikte, bu söylemlerin önemli kutuplaşmalara kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu söylemlerin yarattığı kutuplaşmaların yanında, siyasal partileri seçmenin nasıl anlamlandırdığı, hangi partinin seçmen için ne ifade ettiği ve seçmenin tercihini nasıl oluşturacağı konusu üzerinde, içinde bulunulan zaman diliminde ülkenin ve seçmenin güncel koşullarını etkileyen konjonktürel olaylar da etkili olmaktadır (Ağırdır, 2009a). Araştırmaya katılan seçmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, bu durumu doğrulamaktadır. Veriler analiz edildiğinde, uluslararası alanda yaşanan konjonktürel olayların, Türkiye’ye doğrudan yansımalarının olduğunu ve seçmen tercihlerini etkilediği görülmektedir. Seçimde ülkesine yönelik tehdit algısının güçlendiği dönemlerde, doğal bir refleks olarak korumacı duygular güçlenirken, bunun sorumlusu olarak görülen ülkelere, terör örgütlerine ve bu güçlerin ülke içindeki uzantıları olarak adlandırdıkları örgütlenmelere karşı tepkinin yükseldiği görülmektedir.

Sonuç

1980 askeri darbesi Türkiye’de birçok alanda önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olur. Bu dönüşümler, başta ekonomik saha olmak üzere, kültürel ve politik sahalar üzerinde son derece etkilidir. Darbe sonrasında, ekonomi sahasına milli nitelik veren unsurlar bütünüyle özelleştirilir. İthal ikame modelinden vazgeçilerek, ekonomi bütünüyle neoliberal uygulamalara terk edilir. Bu uygulamalar ulus devletin, ekonomi sahası üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde kaybetmesine neden olur. Neoliberal politikaların işler hale getirilmesi için, kültürel kimliklerin çatıştırılmasına dayalı, yeni bir toplumsal yapı inşa edilir ve ekonomi sahası, tamamen neoliberal sistemin dinamikleri üzerinden işlemeye başlar. Bu durum, hükümetlerin ekonomi politikaları üzerindeki belirleyici etkilerini kaybetmelerine neden olur. Bu politikalar doğrultusunda yapılan siyasal partiler, yeni anlayışın felsefesine uygun olarak, kültürel kimliklere dayalı çatışma üzerinden yeniden organize olmaya başlarlar. Böylece, siyasal partiler arasındaki iktidar mücadelesi, ekonomi politikalarından ziyade, kültürel değerler üzerinden oluşturulan kimlik tartışmalarıyla şekillenir (Hatipoğlu, 2012; Kaya, 2018). Toplumsal çatışmanın, ekonomi sahasının uzağında, geleneksel değerler, etnik, dinsel ve mezhepsel kimlikler üzerinden kurgulanmasının bir sonucu olarak, siyasal

partilerin seçmen tabanlarında da kutuplaşmalar ortaya çıkar. Kültürel temelli kutuplaşma, siyasal partiler arasındaki oy geçişlerinde önemli daralmalar ortaya çıkarır. Özellikle küçük kentlerde daha da keskinleşen siyasal kutuplaşma, seçmenin, kendi yaşam pratiklerinin ve ideolojik-kültürel eğiliminin karşısında olduğunu düşündüğü partilere karşı sert duygusal tepki vermesine neden olur. Seçmenin, herhangi bir siyasal partiye karşı ortaya koyduğu tepkinin, öncelikli olarak duygu temelli olması, onun oy verdiği partiye olan bağlılığını yükseltir. Seçmen için diğer siyasal partiler, ikna edildiğinde oy verebileceği bir alternatiften ziyade, sadece bir kötülük öznesidir. Bu tanımlamanın temelini ise, kültürel kimliklere dayanan çatışmalar oluşturmaktadır.

Kütahya ve Afyonkarahisar’da CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP’nin temsil ettiği ideolojinin Atatürkçülük olduğunu ifade etmektedir. Ancak söz konusu seçmen, bu ifadesinin ardından, aslında CHP’nin, Atatürk’ü araçsal olarak kullanan ve onun üzerinden kendisine çıkar sağlayan bir parti olduğu yönündeki düşüncesini dile getirmektedir. Dolayısıyla CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP’yi, “güvenilmez”, “oy için her şeyi yapabilecek bir parti” olarak konumladığını ortaya koymaktadır.

CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP’ye ilişkin olumsuz duygu ve düşüncelerini, CHP liderine de yöneltmektedir. CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP liderinin partiyi iktidara taşıma konusunda yetersiz olduğunu düşünmektedir. CHP’ye oy vermeyen seçmen, lidere ilişkin bu düşüncelerini, partinin yerel örgütleri ve aktörleri konusunda da dile getirmektedir. Böylece CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP’ye ilişkin tepkisini, partinin lideri ve kadroları üzerinden somutlaştırmaktadır.

CHP’ye oy vermeyen seçmen, partiye karşı tepkisel tutumunu vaatler konusunda da sürdürmektedir. Seçmen, CHP’nin vaatlerini kendi menfaatleri için olumlu bulmasına rağmen, oyunu CHP’ye vermeyeceğini söylemektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, CHP’ye oy vermeyen seçmenin, kendi partisine karşı hissettiği aidiyet duygusu, ait olduğu siyasal yelpazenin CHP’ye ilişkin söylemi, siyaset tarzı ve seçmenin tarihsel süreç içerisinde edindiği kültürel kodlar, etkili olmaktadır. Söz konusu seçmen, CHP’ye oy vermemesinin nedeni olarak, genellikle CHP’nin “dinsizliği”, “dindarlara baskı yaptığı”, “başörtüsü” konusunda mağduriyetler yarattığı yönündeki düşüncelerini belirtmektedir. CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP’nin tekrar iktidar olması durumunda başörtüsü yasağı getireceğini, ezanı Türkçe yapacağı gibi düşünceler dile getirmektedir. Böylece CHP’ye oy vermeyen seçmen, CHP’nin iktidar olması durumunda benzer sorunları ülkeye tekrar yaşatacağı konusunda çekinceleri bulunduğunu belirtmektedir. Bu durum, seçmenin geçmiş deneyimlerini, günlük deneyimleriyle birleştirdiğini ve bunun üzerinden CHP iktidarına ilişkin bir gelecek tasarımı oluşturduğunu göstermektedir.

CHP’ye oy vermeyen seçmen, kültürel yaşama ilişkin kaygılarının benzeri bir tasarımı, ekonomik yaşama ilişkin olarak da kurgulamaktadır. Söz konusu seçmen, CHP’nin iktidar olduğu dönemler için, “yokluk” ve “yoksulluk”, “tüp”, “ekmek” ve “yağ” kuyrukları gibi deneyimlere göndermelerde bulunmaktadır. Ancak CHP’ye oy vermeyen seçmenin, yokluk, yoksulluk gibi ekonomik söylem üzerinden tepkisini dile getirmesine rağmen, temelde CHP karşıtı siyasal tutumunun nedeni olarak, CHP’nin dinin toplumsal etkinliğine karşı çıkan geleneksel politikalarını, tepkiselliğinin merkezine yerleştirdiği görülmektedir. Sitembölükbaşı’nın belirttiği gibi seçmen, herhangi bir partiye oyunu verirken, öncelikli olarak kendisini din, ideoloji gibi kültürel değerler üzerinden tanımlamakta ve bu tanımlama üzerinden parti ya da liderle özdeşim kurmaktadır. Seçmenin kültürel kimliği ve değerleri üzerinden oluşturduğu siyasal bağlılık ise, gelecek seçimlerde farklı sonuçların ortaya çıkmasını engellemektedir. Daha açık bir ifadeyle, seçmen davranışının şekillenmesinde, kültürel değerler, sosyoekonomik koşullara göre daha etkin bir rol oynayabilmektedir (Sitembölükbaşı, 2005). Dolayısıyla seçmen, oy vereceği partiyi belirlerken, siyasal partilerin vaatleri, ekonomi politikaları ya da adayları üzerinden değil, öncelikli olarak kendi, dinsel-mezhepsel-kültürel eğilimleri üzerinden tercihte bulunabilmektedir. Bu durum, özellikle küçük ölçekli, kırsal nüfusun kentli nüfusa göre daha yoğun olduğu, ekonomik imkânları

ve iş sahaları kısıtlı, genelde göç veren illerde daha belirgin şekilde ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu kentlerde, özellikle kültürel değerler üzerinde kendini konumlandıran seçmen, kendi siyasal yelpazesinin dışında kalan partilere karşı, güçlü bir tepki ortaya koyabilmektedir. Bu tepkinin de, farklı yelpazelerde yer alan siyasal partiler arasındaki oy geçişlerini büyük oranda sınırlandırdığı görülmektedir.

CHP’nin ona oy vermeyen seçmenin gözünde, geleneksel ve kültürel değerlere karşıtlık üzerinden konumlandığı görülmektedir. Partinin bu tarihsel imajının, günümüzde, “terör örgütleriyle iş birliği yapan”, “Türkiye’nin ilerlemesini istemeyen devletlerle ilişkileri iyi olan” parti gibi iddialarla pekiştirildiği anlaşılmaktadır. Araştırmada düşüncelerine yer verilen, CHP’ye oy vermeyen katılımcılar, sıklıkla benzer argümanları dile getirmektedirler. Bu durum, CHP’nin siyasal rakiplerinin, ona yönelik olarak kullandıkları söylemlerin, CHP’ye oy vermeyen seçmen üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durum, Türkiye’de özellikle 1980 sonrası dönemde politik sahanın, neoliberal hedefler doğrultusunda etnik, mezhepsel ve kültürel farklılıklar üzerinden kurgulanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan çatışmaların, seçmen davranışı üzerinde önemli etkileri olduğunu da ortaya koymaktadır. Seçmen, özellikle ideolojik, kültürel aidiyetlerine ve toplumun güvenliğine ilişkin bir tehdit olduğunu düşündüğü durumlarda, ekonomik çıkarlarına yönelik vaatleri önemsizleştirebilmektedir. Bu noktada, seçmenin oy tercihi, büyük oranda siyasal partiye ve onun liderine karşı hissettiği aidiyet ve güven duygusu üzerinden şekillenirken, diğer siyasal partiler birer alternatif görülmemenin ötesinde, yok sayılabilmektedir.

Sonuç olarak, CHP’ye oy vermeyen katılımcılardan elde edilen veriler, seçmen davranışına teorik yaklaşımların ışığında değerlendirildiğinde, Akgün’ün (2002) de belirttiği gibi, seçmen tercihlerinin büyük ölçüde siyasal, ideolojik ve kültürel değerler sonucunda oluştuğunu doğrulamaktadır. Seçmen, özellikle kültürel kimlikler üzerinden kutuplaşmaların ve çatışmanın yükseldiği dönemlerde, ekonomik çıkarlarını öteleyerek mevcut aidiyetleri doğrultusunda tercihlerde bulunabilmektedir. Ayrıca seçmen tercihlerin şekillenmesinde, tarihsel deneyimlerin ve siyasal partilerin geçmiş ve güncel imajlarının-algılarının da önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

CHP’ye Oy Vermeyen Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Eğitim Durumu	İdeoloji	Kodlama	İkamet Yeri
Kadın	48	Evli	Esnaf	Lise	Milliyetçi	K1, K, 48	Kütahya
Kadın	34	Bekar	Mühendis	Üniversite	Milliyetçi	K2, K, 34	Kütahya
Erkek	63	Evli	Memur	Üniversite	Sosyalist	K3, E, 63	Afyonkarahisar
Erkek	27	Bekar	Esnaf	Ortaokul	Milliyetçi	K4, E, 27	Afyonkarahisar
Erkek	64	Evli	İşçi	Üniversite	Sosyalist	K5, E, 64	Afyonkarahisar
Erkek	55	Evli	Öğretmen	Üniversite	Muhafazakâr	K6, E, 55	Afyonkarahisar
Erkek	68	Evli	Teknisyen	Lise	Muhafazakâr	K7, E, 68	Kütahya
Erkek	43	Evli	Esnaf	Üniversite	Milliyetçi	K8, E, 43	Kütahya
Erkek	24	Bekar	Tezgâhtar	Üniversite	Muhafazakâr	K9, E, 24	Afyonkarahisar
Kadın	50	Evli	Öğretmen	Üniversite	Milliyetçi	K10, K, 50	Afyonkarahisar
Erkek	33	Evli	Resepsiyon Görevlisi	Üniversite	Muhafazakâr	K11, E, 33	Afyonkarahisar
Erkek	41	Evli	Memur	Üniversite	Muhafazakâr	K12, E, 41	Afyonkarahisar
Erkek	44	Evli	Su Tesisatçısı	Lise	Muhafazakâr	K13, E, 44	Afyonkarahisar
Kadın	27	Bekar	İşçi	Üniversite	Sosyalist	K14, K, 27	Afyonkarahisar
Erkek	58	Evli	Esnaf	Üniversite	Milliyetçi	K15, E, 58	Afyonkarahisar

KAYNAKÇA

- Ağırdır, B. (2009a), *Seçmen Nasıl Düşünür, Nasıl Karar Verir?* 19 Mart 2009, <https://t24.com.tr/yazarlar/bekir-agirdir/secmen-nasil-dusunur-nasil-karar-verir,354>, Erişim Tarihi: 13.03.2019
- Ağırdır, B. (2009b), *Seçmen Uçarı Mı? Yoksa Rasyonel Mi?* 06 Nisan 2009, <https://t24.com.tr/yazarlar/bekir-agirdir/secmen-ucari-mi-yoksa-rasyonel-mi,470> Erişim Tarihi: 13.03.2019
- Ağırdır, B. (2017), *Referandumda Sonuç ile Tabloyu Belirleyen Küresel ve Yerel Dinamikler*, <https://t24.com.tr/yazarlar/bekir-agirdir/referandumda-sonucu-ve-tabloyu-belirleyen-kuresel-ve-yerel-dinamikler,17121>Erişim Tarihi: 13.03.2019
- Akgün, B. (2002), *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, 1. Baskı, Ankara
- Avcı, K. ve Hülür, A. B. (2016), Siyasal Seçim Vaatlerinin Seçmenin Oy Verme Kararına Etkisi: 2015 Kasım Seçimleri Bolu Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9 Sayı:43
- Aygen, M. (2018), Seçmen Davranışı Üzerine Bir İnceleme: Elazığ/Palu Örneği, *Tarih Okulu Dergisi*, Ekim 2018, Yıl 11, Sayı XXXVI
- Çınar, T. (2007), Yerel Seçimlerde Kent Büyüklüğü ile Oy Vermenin Yönü Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 1963-1999, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, Sayı:3 Cilt:62, Temmuz-Eylül 2007, s.141-165
- Demir, Ö. (2009), Siyasete Yön Veren Rasyonel Cahil Seçmenler, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, No 1
- Doğan, A. ve Göker, G. (2010), Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi 29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 159-187
- Ertürk, D. (2014), *Güneydoğuda CHP Algısı*, Gündoğan Yayınları, İstanbul
- Gökçe, O. Akgün, B. ve Karaçor, S. (2002) 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 1-44, Ekim
- Gülmen, Y. (1979), *Türk Seçmen Davranışı 1960-1970*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Güray Matbaacılık, İstanbul.
- Günay, C. Kutlu, Y. ve Mülayim, G. (2017), *Türkiye’nin Siyasal Evrenini Duygu ve Duygulanımlar Üzerinden Anlamak: Olağanüstü Hal, Toplum ve Siyaset*, Konda Araştırma ve Danışmanlık, https://konda.com.tr/wpcontent/uploads/2017/05/KONDA_T%C3%BCrkiye_nin_Siyasal_Evrenini_Anlamak_Mayis2017.pdf, Erişim Tarihi: 08.03.2019
- Hatipoğlu, A. (2009), Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 41
- Hatipoğlu, A. (2012), *CHP’nin İdeolojik Dönüşümü-Kemalizmden Sosyal Demokrasiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kalender, A. (2000), *Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

- Karaçor, S. ve Gözümlü, P. (2012), Türkiye’de Seçmen Tercihlerinin Oluşmasında Seçim Kampanyaları ve Siyasal Pazarlamanın Rolü Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 24
- Karagöl, E. T. ve Dama, N. (2015), *Partilerin Vaatleri Seçim Sonuçlarını Nasıl Etkiler?*, SETA Perspektif, Sayı:101, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150521154027_partilerin-vaatleri-secim-sonuclarini-nasil-etkiler-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 09.03.2019
- Kaya, İ. (2018), *Yeni Türkiye: Modernliği Olmayan Kapitalizm*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2.Baskı
- Özgül, B. (2015), Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor?, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Yıl: 9 Sayı: 19-20, Ocak-Aralık, s.149-176
- Özgül, B. (2017), Medyanın Siyasi Liderlik Beklentilerine Etkisi, *Gümüşhane Üniversitesi Elektronik Dergisi*, Cilt:5 Sayı:1 Mart
- Poggi, G. (2016), *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Roskin, M. G., Cord, R. L. Medeiros, J. A. ve Jones, W. S. (2015), *Siyaset Bilimi: Bir Giriş*, Çeviren: Atilla Yayla, Adres Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005), Seçimlerde Yaşanan Oy Değişkenlikleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:13
- Turan, A. E. (2004), *Türkiye’de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2004, İstanbul
- Yıldırım, A. (1999), Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri Ve Önemi, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt:23 Sayı:112, Ankara.